

УДК 930.25:001.814:37"179/1940"(477.87)(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/49-2-35>

Софія ЧОВРИЙ,
orcid.org/0000-0001-9271-004X
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри теорії та методики початкової освіти
Мукачівського державного університету
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) csoori.zsofia@gmail.com

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ У ЗАКАРПАТТІ (КІНЕЦЬ XVIII – 40-І РОКИ XX СТОЛІТТЯ)

У статті систематизовано архівні джерела, які містять важливу інформацію щодо становлення та розвитку педагогічної освіти у Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття. Зазначено, що край впродовж досліджуваного періоду входив до складу ряду держав, зокрема Габсбурзької монархії (до 1804), Австрійської імперії (1804–1867), Австро-Угорської монархії (1867–1919), Чехословацької республіки (1919–1938), Угорщини (1939–1944), що зумовило реалізацію європейських освітніх моделей підготовки педагогічних фахівців. Мета статті – здійснити аналіз архівних джерел щодо вивчення проблеми становлення та розвитку педагогічної освіти у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття). У процесі дослідження проаналізовано фонди Державного архіву Закарпатської області, що знаходяться у м. Берегове та містять документально-фактологічні матеріали Угорського королівства і Австро-Угорщини, а також періоду Чехословацької Республіки і Угорщини, тобто дорадянського періоду. Проведений аналіз фондів Державного архіву Закарпатської області дає підстави виокремити такі групи документів: 1) нормативно-правові акти (закони, циркуляри, накази, розпорядження Міністерств та територіальних органів управління освітою в залежності від державно-територіального підпорядкування закарпатських земель у межах досліджуваного періоду тощо); 2) звітна інформація (статистичні дані про кількість здобувачів освіти, викладачів у закладах педагогічної освіти; відомості про успішність, поведінку і відвідування здобувачів освіти; екзаменаційні відомості; журнали обліку успішності здобувачів освіти, розклади занять тощо); 3) навчальні плани, освітні програми підготовки вчителів народних шкіл; 4) щорічні звіти директорів вчительських семінарій; 5) листування дирекції закладів педагогічної освіти з іншими установами; 6) протоколи засідань педагогічних конференцій, вчительських нарад, екзаменаційних комісій; 7) особові справи викладачів та слухачів учительських семінарій тощо. Їх вивчення дозволяє системно й ґрунтовно дослідити тенеу педагогічної освіти у Закарпатті з урахуванням освітньої політики держав, до складу яких територіально входило Закарпаття кінця XVIII – 40-их років XX століття.

Ключові слова: педагогічна освіта, архівні джерела, Закарпаття.

Softya CHOVRIY,
orcid.org/0000-0001-9271-004X
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Theory and Methodology of Primary Education
Mukachevo State University
(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) csoori.zsofia@gmail.com

ARCHIVE SOURCES OF RESEARCHING PEDAGOGICAL EDUCATION IN TRANSCARPATIA (THE END OF THE XVIII – 40S OF THE XX CENTURY)

The article classifies archive sources that contain important information on the establishment and development of pedagogical education in Transcarpathia in late XVIII century – 1940s. The author states that in the period under analysis the region belonged to a number of states, viz. the Habsburg Monarchy (until 1804), Austrian Empire (1804–1867), the Austro-Hungarian Monarchy (1867–1919), the Czechoslovak Republic (1919–1938), Hungary (1939–1944). This brought about the realization of European educational models of training pedagogues. The article aims at analysing archive sources to study the establishment and development of pedagogical education in Transcarpathia (late XVIII century – 1940s). In the course of the research, we studied the funds of the State archives of the Transcarpathian region in Berehove that contain documents of the Hungarian Kingdom, Austria-Hungary, the Czechoslovak Republic, and Hungary, i. e. from the pre-Soviet period. Having analysed the funds of the State archives of the Transcarpathian region we can single out the following groups of documents: 1) statutory and regulatory acts (laws, circular notes, decrees, orders of Ministries and territorial bodies of Education Management depending on the state and territorial subordination of Transcarpathian lands in the period under analysis, etc.); 2) reports (statistics on the number of students, teachers in pedagogical education establishments; information on progress, conduct and attendance of students; examination records; registration books on students' progress, timetables, etc.); 3) curricula, educational programs for training public

school teachers; 4) annual reports of teacher training seminary directors; 5) correspondence of pedagogical educational institutions directorate with other establishments; 6) minutes of pedagogical conferences, teacher meetings, examination commissions; 7) personal records of lecturers and students of teacher training seminaries, etc. Their study enables one to systematically and substantially research the development of pedagogical education in Transcarpathia taking into account the educational policy of countries Transcarpathia was part of in late XVIII century – 1940s.

Key words: *pedagogical education, archive sources, Transcarpathia.*

Постановка проблеми. У Концепції розвитку педагогічної освіти в Україні (2018) окреслено основні суперечності, що порушують «дисбаланс між суспільним запитом на висококваліфікованих педагогічних працівників, перспективами розвитку суспільства, глобальними технологічними змінами та існуючою системою педагогічної освіти» (Концепція розвитку педагогічної освіти, 2018: 4), що потребують невідкладного вирішення. Реалізації основних вимог сучасного суспільства та потреб у реформуванні педагогічної освіти сприятиме об'єктивний історико-системний аналіз ретродосвіду підготовки педагогічних фахівців, що розширить можливості визначення перспектив реформування української педагогічної освіти в контексті єдиного освітнього простору. Вагомого значення набуває історико-регіональний вимір вивчення досвіду функціонування системи педагогічної освіти різних регіонів України, зокрема Закарпаття, де в силу історичних обставин, крім напрацьованих власних здобутків, були реалізовані європейські моделі педагогічної освіти.

Ретроспективний аналіз будь-якого історико-педагогічного феномену передбачає ретельне вивчення джерельної бази, яке є «неодмінною умовою успішної дослідницької роботи історика на всіх етапах: від пошуку і виявлення джерел, їх систематизації і класифікації до наукової критики, встановлення вірогідності джерельної інформації, її інтерпретації. ... суттєво позначається на науковому рівні досліджень, сприяє об'єктивному висвітленню подій та явищ» (Історичне джерелознавство, 2002: 456). Достовірність результатів будь-якого історико-педагогічного дослідження забезпечує ґрунтовне вивчення архівних джерел, які містять вагому інформацію щодо педагогічної реальності досліджуваного періоду. Об'єктивне висвітлення становлення та розвитку педагогічної освіти у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття) забезпечується аналізом архівних джерел Державного архіву Закарпатської області у м. Берегове та з урахуванням приналежності краю до складу різних держав (Габсбурзької монархії (до 1804), Австрійської імперії (1804–1867), Австро-Угорської монархії (1867–1919), Чехословацької республіки (1919–1938), Угорщини (1939–1944), кожна з яких реалізувала свою державну політику в сфері педагогічної освіти регіону (Човрій, 2021).

Аналіз досліджень. Історичні передумови освітніх процесів у Закарпатті були предметом наукових досліджень І. Гранчака, Д. Данилюка, В. Задорожного, Д. Худанича та ін. Особливості становлення та розвитку педагогіки, освіти та шкільництва в окремі хронологічні періоди в Закарпатті відображені у наукових працях (монографіях, дисертаціях) А. Бондаря, В. Гомонная, А. Ігната, М. Кляп, М. Кухти, Г. Лемко, В. Росула, Г. Розлуцької, Ч. Фединець та ін. Окремі питання щодо змісту підготовки вчителів для початкових шкіл Закарпаття другої половини XIX – початку XXI століття досліджувалися О. Фізеші. Фактологічний матеріал, статистичні дані щодо освітніх процесів краю представлені у працях зарубіжних дослідників, серед яких: Ш. Дравіцкі (угор.: Dráviczki Sándor), Й. Кіш (угор.: Kiss József), Й. Пешина (чеськ.: Josef Pešina), Ч. Фединець (угор.: Fedinec Csilla) та ін.

Мета статті – здійснити аналіз архівних джерел щодо вивчення проблеми становлення та розвитку педагогічної освіти у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття).

Виклад основного матеріалу. Ретельне вивчення фондів Державного архіву Закарпатської області у м. Берегове є запорукою об'єктивного і достовірного висвітлення становлення та розвитку педагогічної освіти у Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття. «Треба сказати, що з точки зору хронологічних рамок і багатства змісту, документи фондів архіву займають особливе місце в складі Національного архівного фонду України» (Державний архів Закарпатської області, 2018: 3). Зокрема, це фонд 151 «Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород / A Munkácsi görög-katolikus püspökség iratai / Spisy Řecko-katolického biskupství v Muкачеvě» (спр. 58350, 1646–1949) (Державний архів Закарпатської області, 2018: 177–180), містить справи, що стосуються питань освіти та шкільництва Закарпаття дорадянського періоду. Документи написані латинською, угорською, німецькою, чеською, русинською мовами. З цього фонду нами опрацьовано 14 описів, 72 справи. У справах описів 5 (1789–1798), 6 (1799–1821), 8 (1822–1840), 9 (1841–1848), 10 (1849–1861), 11 (1888–1894), 12 (1862–1870), 13 (1926–1934), 14 (1881–1887), 15 (1871–1875), 16 (1876–1880), 17 (1895–1900),

18 (1934–1944), 19 (1794–1926) та інших зберігаються: законодавчі документи в галузі освіти, розпорядження, накази, циркуляри, документи Міністерства релігії та народної освіти Угорщини, Міністерства шкільництва та народної освіти в Празі, Шкільного реферату Підкарпатської Русі, що регламентували діяльність учительських семінарій за 1792–1944 рр., нормативні документи. Зокрема, такі справи: «Распоряжение Венгерского королевского Наместничества об открытии учительской семинарии в г. Унгвар, 1792 г.» (оп. 5, спр. 559), «Сообщение главного директора школ в г. Кошшо об утверждении учительского состава Унгварской учительской семинарии, об утверждении директора и начала учебного года, 1792 г.» (оп. 5, спр. 558), «Сообщение Министерства культа и народного просвещения Венгрии о правилах принятия учащихся в учительские семинарии, 1869 г.» (оп. 12, спр. 2367), «Распоряжение министра культа и народного просвещения Венгрии об организации курсов для учителей не имеющих полное учительское образование, 1870 г.» (оп. 12, спр. 2779), «Циркуляр епископа Мукачевской епархии Иоанна Пастели вице архидиаконам об обязанностях дьяко-учителей, 25.02.1876 р.» (оп. 16, спр. 309), «Распоряжение министра культа и просвещения Венгрии и выписка с протокола совещания преподавательского состава Ужгородской учительской семинарии об увеличении срока обучения в учительской семинарии, 1883–1884 гг.» (оп. 14, спр. 996), «Устав общества «Родна школа», 13.12.1935 р.» (оп. 18, спр. 322), «Распоряжение Школьного отдела Гражданского управления Карпатской Руси об установлении учебы в школах, 1939 г.» (оп. 18, спр. 1675) та низка інших справ.

Звіти директорів семінарій, що відображають діяльність закладів впродовж навчальних років (статистичні дані діяльності закладу, кадрове забезпечення, матеріально-технічна база тощо). Зокрема, це такі справи: «Отчёт директора Унгварской учительской семинарии о финансовом положении, 1865 г.» (оп. 12, спр. 832), «Отчёт Ужгородской учительской семинарии, 1899 г.» (оп. 17, спр. 3016), «Отчёт о деятельности Ужгородской греко-католической женской учительской семинарии за 1932–1933 уч. год.» (оп. 13, спр. 2751), «Отчёт о деятельности Ужгородской певце-учительской семинарии за 1937–1938 уч. год и приложение к отчету» (оп. 18, спр. 1100) та ін.

Листування директорів семінарій, зокрема: «Переписка с директором Унгварской учительской семинарии Лихварчиком о положении семи-

нарии, 1869 г.» (оп. 12, спр. 2362), «Переписка с директором Унгварской учительской семинарии о порядке преподавания, 1870 г.» (оп. 12, спр. 2770), «Переписка с директором Унгварской учительской семинарии о сроке и порядке экзаменов учительской способности, 1877 г.» (оп. 16, спр. 699), «Переписка с Министерством культа и просвещения Венгрии о языке обучения в Ужгородской учительской семинарии, 1883 г.» (оп. 14, спр. 806), «Переписка с Краевым управлением Подкарпатской Руси в Ужгороде о действительности устава учительских семинарий для Ужгородской русской греко-католической учительской семинарии, 1933 г.» (оп. 13, спр. 2752) та ін.

Інформація про реорганізацію Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії (заснована 1793) в межах досліджуваного періоду: «Дело о реорганизации Унгварской учительской препарандии, 1844 г.» (оп. 9, спр. 1408), «Сообщение директора Унгварской учительской семинарии о плане реорганизации учительской семинарии соответствующе духу современности, 1861 г.» (оп. 10, спр. 2564), «Дело о реорганизации Унгварской учительской семинарии, 1870 г.» (оп. 12, спр. 2757), «Акт епархиальной комиссии о проведении реорганизации Унгварской учительской семинарии, 1871 г.» (оп. 15, спр. 252) та низка інших справ.

Документи, що регламентували організацію та зміст освітнього та виховного процесу в Ужгородській греко-католицькій півце-учительській семінарії. Зокрема, це такі справи: «Сообщение Венгерского королевского наместничества о разрешении преподавать дисциплины «Пасторальную теологию» и «Педагогику» на славянском языке, 1821 г.» (оп. 6, спр. 2779), «Программа по учебным предметам Унгварской учительской семинарии, 1859 г.» (оп. 10, спр. 2130), «Расписание уроков в Унгварской учительской семинарии, утвержденное Венгерским королевским наместничеством, 1865–1866 гг.» (оп. 12, спр. 1137), «Переписка с директором Унгварской учительской семинарии о порядке преподавания, 1866 г.» (оп. 12, спр. 1139), «Сообщение Министерства культа и народного просвещения Венгрии об одобрении учебного плана Унгварской учительской семинарии, 1868 г.» (оп. 12, спр. 1919), «Порядок экзаменов Унгварской учительской семинарии в 1874 г.» (оп. 15, спр. 1600), «Инструкция о правилах приема экзаменов в учительских семинариях, 1888–1892 гг.» (оп. 11, спр. 188), «Учебный план учительских семинарий и переписка об утверждении, 1900 г.» (оп. 17, спр. 3503) та ін.

Статистичні списки, відомості про успішність, поведінку та відвідування слухачів учительських семінарій, екзаменаційні відомості, журнали: «Информация главного директора школ об успеваемости и поведении учащихся Унгарской учительской семинарии, 1824 г.» (оп. 8, спр. 224), «Ведомости и информации директора Унгарской учительской семинарии об успеваемости и поведении учащихся, 1834–1836 гг.» (оп. 8, спр. 1115), «Список учащихся Унгарской учительской семинарии, 1861 г.» (оп. 10, спр. 2565), «Классный журнал об успеваемости учащихся в Унгарской учительской семинарии за 1868/69 уч. год» (оп. 12, спр. 1904), «Журнал записей успеваемости учащихся Унгарской учительской семинарии, 1870 г.» (оп. 12, спр. 2370), «Статистические данные Унгарской учительской семинарии, 1874 г.» (оп. 15, спр. 1608), «Список учеников Ужгородской учительской семинарии за 1881 г.» (оп. 14, спр. 179), «Ведомость успеваемости воспитанников Ужгородской учительской семинарии за 1895–1896 уч. год.» (оп. 17, спр. 292), «Журнал успеваемости выпускников Ужгородской учительской семинарии за 1897 г.» (оп. 17, спр. 1875), «Ведомость об успеваемости учащихся Ужгородской певце-учительской семинарии (I–IV классы), 1901 г.» (оп. 17, спр. 3656) та низка інших справ.

Вагомими в контексті нашого дослідження є справи фонду 28 «Реферат Міністерства шкіл та народної освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород / Referát ministerstva školství a národní osvěty v Užhorodě, Užhorod» (спр. 24429, 1919–1938) (Державний архів Закарпатської області, 2018: 206–207). Документи, що знаходяться в даному фонді переважно чеськомовні. Для організації адміністрації краю було створено Цивільне управління Підкарпатської Русі, що мало в своєму підпорядкуванні самостійні установи – реферати, які стосовно організаційних та адміністративних питань підпорядкувались Цивільному управлінню Підкарпатської Русі, а з фахових – відповідному міністерству в Празі й називались рефератами корелятивних міністерств. Нами опрацьовано описи: 1 (1919–1938), 2 (1919–1930), 3 (1922–1935), 4 (1920–1938), 5 (1920–1938), 6 (1919–1937), 7 (1920–1938) 9 (1922–1938). Загалом 27 справ. У 28 фонді зберігаються: нормативні документи, розпорядження, накази, циркуляри та інформаційні повідомлення Цивільного управління Підкарпатської Русі, що конкретизують діяльність закладів освіти краю. Зокрема, це такі справи: «Циркуляри та розпорядження Реферату освіти 1922–1923 рр.» (оп. 2, спр. 305), «Текст Конституції Чехословаччини в перекладі 1923 р.»

(оп. 2, спр. 574), «Публікація Розпоряджень Міністерства освіти Чехословаччини, 1924–1925 рр.» (оп. 2, спр. 590), «Розпорядження Міністерства освіти Чехословаччини про вивчення чеської мови в школах, 1930 р.» (оп. 2, спр. 1567), «Положення про курси для вчителів-екстернів, навчальний план курсів і розклад годин 1931–1933 рр.» (оп. 2, спр. 1886), «Статут для курсів по підвищенню кваліфікації вчителів, 1922–1929 рр.» (оп. 3, спр. 152), «Справа про проведення з'їзду вчителів Підкарпатської Русі, 1925–1927 рр.» (оп. 5, спр. 523), «Звіт реферату освіти Підкарпатської Русі про діяльність за 1930 рік і список вчителів-емігрантів по Закарпаттю й Севлюшському округу» (оп. 5, спр. 685), «Вісник Міністерства шкільництва та освіти Чехословаччини №№ 8, 9, 10 за 1938 рік» (оп. 5, спр. 1115), «Проект закона о школьной реформе, 1927–1928 рр.» (оп. 7, спр. 177), «Розпорядження Міністерства освіти про заборону вживання в школах не схвалених підручників, 1932 р.» (оп. 9, спр. 465) та низка інших справ.

Листування закладів освіти, вчителів, батьків з шкільним відділом Цивільного управління Підкарпатської Русі та Міністерством шкільництва та народної освіти в Празі: «Листування з головнокомандуючим військовими силами Підкарпатської Русі генералом Еннок про допуск попів до викладання всіх предметів в школі і про порядок оплати за викладання Закону Божого, 1919–1920 рр.» (оп. 1, спр. 22), «Переписка з Ужгородською вчительською семінарією про установаження зарплати викладачам, 1919–1928 рр.» (оп. 2, спр. 12), «Прохання дирекції Ужгородської вчительської семінарії про надання цій школі фінансової допомоги, 1921 р.» (оп. 2, спр. 209), «Переписка з Міністерством освіти Чехословаччини та з дирекцією Мукачівської учительської семінарії про узаконення дипломів 1922–1926 рр.» (оп. 2, спр. 357), «Протест батьків проти чехізації дітей та прохання вчителів про прийняття їх на роботу, 1923–1925 рр.» (оп. 2, спр. 573) та ін.

Статистичні дані, протоколи педагогічних конференцій і нарад, особові справи та кваліфікаційні картки вчителів: «Статистичні дані початкових і горожанських шкіл про відвідування учнями шкіл 1919–1920 рр.» (оп. 1, спр. 936), «Списки початкових шкіл Підкарпатської Русі та статистичні дані про мову навчання, кількість вчителів та інше в цих школах перед включенням Підкарпатської Русі до Чехословаччини, 1923 р.» (оп. 1, спр. 1382), «Статистичні дані про стан вчительських бібліотек Підкарпатської Русі, 1927–1933 рр.» (оп. 1, спр. 2328), «Протоколи вчительських нарад та

педагогічних кружків, 1924–1925 рр.» (оп. 2, спр. 669), «Протоколи вчительських окружних конференцій про стан освіти в школах Підкарпатської Русі, 1922–1926 рр.» (оп. 2, спр. 842), «Квалификационные карточки учителей начальных школ, 1922–1939 рр.» (оп. 7, спр. 203) та ін.

Навчальні плани, розклади уроків, відомості освітніх закладів. Серед них: «Відомості дирекцій гімназій і Мукачівської вчительської семінарії про стан укомплектування штату шкіл за 1924 р.» (оп. 2, спр. 651), «Розклад уроків Ужгородської греко-католицької учительської семінарії за 1925/26 навчальний рік» (оп. 5, спр. 401), «Учебный план, список преподавателей Ужгородской учительской семинарии, відомості про кількість учнів, 1938 р.» (оп. 9, спр. 665) та низка інших справ.

Архівні матеріали про діяльність Мукачівської державної вчительської семінарії (заснована 1914) представлені Ф. 1551 «Державна вчительська семінарія, м. Мукачеве Березької жупи / A Munkácsi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet iratai / Spisy Státního učitelského ústavu pro obecné školy v Mukačevě» (спр. 1253, 1914–1945) (Державний архів Закарпатської області, 2018: 125–126). Документи написані угорською, чеською, русинською мовами. Нами опрацьовано описи 1 (1914–1944), 2 (1914–1940), 3 (1914–1944). Загалом 25 справ. У 1551 фонді зберігаються: законодавчі документи в галузі освіти, розпорядження, накази, циркуляри, інформаційні повідомлення Міністерства релігії та народної освіти Угорщини, Міністерства шкільництва та народної освіти в Празі, шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі, що конкретизують діяльність учительської семінарії за 1914–1944 рр.: «Розпорядження міністра культу, шкіл і освіти Угорщини, 1914 р.» (оп. 2, спр. 1), «Розпорядження, циркуляри і повідомлення Міністерства культу та шкіл Угорщини, 1915 р.» (оп. 2, спр. 9), «Розпорядження, повідомлення і циркуляри головного командуючого Карпато-Руської Країни генерала Еннок, 1919 р.» (оп. 2, спр. 39), «Розпорядження, повідомлення і циркуляри Цивільної Управи Підкарпатської Русі в Ужгороді, 1920 р.» (оп. 2, спр. 50), «Розпорядження Кошицької дирекції шкільництва, 1940 р.» (оп. 2, спр. 533) та низка інших справ.

Листування дирекції з різних питань функціонування закладу з органами управління освітою: «Переписка з Міністерством культу і шкіл Угорщини про навчання рутенської мови в Мукачівській вчительській семінарії, 1914 р.» (оп. 2, спр. 4), «Переписка з Міністерством культу і шкіл Угорщини по організаційно-методичним питанням, 1917 р.» (оп. 2, спр. 32), «Переписка з

Цивільною управою Підкарпатської Русі в Ужгороді по особовому складу вчителів семінарії, 1919–1920 рр.» (оп. 2, спр. 56), «Переписка з Кошицькою дирекцією шкільництва про затвердження розкладу годин семінарії, 1940 р.» (оп. 2, спр. 551), «Переписка з Міністерством шкільництва Угорщини і Кошицькою дирекцією шкільництва по організаційно-методичним питанням, 1941 р.» (оп. 2, спр. 569) та ін.

Навчальні плани, розклади занять, річні звіти, статистичні та екзаменаційні відомості, списки викладачів і здобувачів, протоколи вчительських нарад та екзаменаційних комісій, журнали обліку успішності здобувачів, кваліфікаційні картки вчителів, особові справи здобувачів: «Річний звіт Мукачівської вчительської семінарії за 1919–1920 н. р.» (оп. 2, спр. 41), «Річна статистична відомість Мукачівської вчительської семінарії за 1919–1920 н. р.» (оп. 2, спр. 42), «Список викладачів Мукачівської державної вчительської семінарії, 1922 р.» (оп. 2, спр. 48), «Плани навчання Мукачівської вчительської семінарії та переписка по організаційно-методичним питанням, 1921 р.» (оп. 2, спр. 66), «Протоколи вчительських нарад Мукачівської вчительської семінарії, 1941 р.» (оп. 2, спр. 566) та ін.

Вважаємо за доцільне звернути увагу ще на два фонди Державного архіву Закарпатської області, що зберігають інформацію про діяльність греко-католицьких учительських семінарій м. Ужгород:

Ф. 336 «Ужгородська греко-католицька півноч-учительська семінарія, м. Ужгород / Az Ungvári görög-katolikus kántor-tanítóképezde iratai / Spisy Řecko-katolického farního úřadu v Užhorodě» (спр. 371, 1795–1945) (Державний архів Закарпатської області, 2018: 126–127). Описи угорською, чеською мовами;

Ф. 1048 «Ужгородська греко-католицька жіноча вчительська семінарія, м. Ужгород Ужанської жупи / Az Ungvári görög-katolikus leány tanítóképző intézet iratai / Spisy Řecko-katolického dívčího učitelského ústavu v Užhorodě» (спр. 96, 1912–1945) (Державний архів Закарпатської області, 2018: 126). Описи угорською, чеською мовами.

Слід зауважити, що у цих фондах переважно зберігаються списки здобувачів освіти, статистичні відомості, класні журнали, свідоцтва кандидатів про закінчення закладу, наприклад: «Список учеников за 1882–1883 учебный год» (Ф. 336, оп. 2, спр. 33), «Ведомости о статистических данных певце-учителей, 1900–1935 гг.» (Ф. 336, оп. 2, спр. 73), «Свидетельства зрелости учащихся за 1929–1933 учебные годы» (Ф. 1048, оп. 1, спр. 4) та низка інших справ.

Певна інформація про діяльність Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії (заснована 1793) збережена у Ф. 4 «Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород Угорського королівства / Ung vármegye főispánjának iratai» (спр. 31731, 1443–1919). Документи написані латинською, німецькою, угорською мовами (Державний архів Закарпатської області, 2018: 50–52). Вважаємо за доцільне зазначити, що посада наджупана (угор. – *ispán* / *főispán*, русин. – *жупан* – уточнення Ч. С.) була пов'язана з адміністративною і судовою системою Угорського королівства. «Жупан (ішпан) – керівник жупи – призначався королем з представників вищої аристократії. Пізніше, жупан (наджупан) – державний чиновник, що очолював жупу (комітат)» (Державний архів Закарпатської області, 2018: 45). Таким чином, Ф. 4 «Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород Угорського королівства» зберігає фактологічний матеріал періоду приналежності краю до Угорського королівства. Фонд містить справи, що стосуються питань науки, освіти, культури, діяльності релігійних конфесій, церковних шкіл та учительської семінарії, наприклад: «Ведомости успеваемости учащихся учительской семинарии в г. Ужгороде, 1813 р.» (оп. 17, спр. 377), «Списки учебников для Ужгородской учительской семинарии на 1843/44 уч. год.» (оп. 17, спр. 539), «Инструкция Кошицкого школьного инспектората для директора учительской семинарии в г. Ужгороде, 1844 р.» (оп. 17, спр. 549) та ін.

Вісторико-педагогічних дослідженнях важливу роль відіграють періодичні видання, що є наративними джерелами опосередкованого пізнання тих чи інших фактів минулої дійсності. Так, для реконструкції становлення та розвитку педагогічної освіти у Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття інформативне значення відіграють такі періодичні видання, як: «Урядовий вісник» (1920–1934), «Учитель» (1920–1936), «Учительський голос» (1930–1939), «Народная школа» (1920–1944), «Подкарпатська Русь» (1923–1936), «Ungmegyei Tanügy» (1881–1884) та ін. Варто виокремити, що на сторінках видання «Урядовий вѣстникъ школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси» публікувалися переважно нормативні документи Міністерства шкільництва та народної освіти та розпорядження, накази шкільного відділу Цивільної управы Підкарпатської Русі, наприклад: Розпорядження від 29 березня 1921 р. № 4416 «О нострификациях учительских дипломов» (О нострификациях учительских дипломов, 1921: 3), Розпорядження

від 9 лютого 1922 р. «О школьном и о таксах за испьты на державных средних школах в Подкарпатской Руси» (О школьном и о таксах за испьты на державных средних школах в Подкарпатской Руси, 1922: 5–7), Розпорядження від 18 серпня 1923 р. № 19 378 «О зложеню испьтов учительскоѣ способности» (О зложеню испьтов учительскоѣ способности, 1923: 119–120), Розпорядження від 23 серпня 1923 р. № 19 792 «Испьты для учительства народных школ» (Испьты для учительства народных школ, 1923: 120–123] та ін.

Зауважимо, що в дослідженні фактологічного матеріалу дорадянського періоду Державного архіву Закарпатської області вагомим значення набувають видання: «Державний архів Закарпатської області. Путівник», що розраховане на широкий загал – науковців, історико-краєзнавців, здобувачів закладів вищої освіти (Державний архів Закарпатської області, 2018), анований перелік описів фондів угорського походження Берегівського підрозділу Державного архіву Закарпатської області до 1918/1919 рр. – та за 1938–1944/1945 рр. (Місюк М., Куташі О., 2014), українсько-угорське видання «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура» (Закарпаття 1919–2009 років, 2010), видання авторського колективу науковців під керівництвом І. Гранчака «Нариси історії Закарпаття» (Нариси історії Закарпаття, 1993; Нариси історії Закарпаття, 1995) та ін.

Висновки. Таким чином, ретельний науковий аналіз великого масиву архівних джерел Державного архіву Закарпатської області дозволяє класифікувати наявні документально-фактологічні матеріали за такими ознаками: нормативно-розпорядчі документи (закони, акти, циркуляри, накази, розпорядження Міністерств та регіонально-територіальних органів управління освітою тощо); установчі документи (статути, положення, посадові інструкції, розклади тощо); звітно-статистичні документи (статистичні дані про кількість закладів педагогічної освіти, динаміка контингенту семінаристів, класні журнали, таблиці, фінансові звіти та ін.); освітня документація (навчальні плани, навчальні програми, підручники, посібники та ін.); матеріали роботи педагогічних з'їздів і конференцій, курсової підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників та ін.; особові справи педагогів, семінаристів. Узагальнення та систематизація наявної джерельної бази дозволяє ґрунтовно дослідити становлення та розвиток педагогічної освіти у Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний архів Закарпатської області. Путівник / Державна архівна служба України; гол. упоряд. : М. Марканіч. Ужгород : Карпати, 2018. Т. 1 : Фонди дорадянського періоду. 744 с.
2. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. 720 с.
3. Историчне джерелознавство : підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. Київ : Либідь, 2002. 488 с.
4. Испыты для учительства народных школ : Розпоряджене з дня 23. августа 1923, ч. 19.792. *Урядовий Вѣстник школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси* / Редакцією школьного оддѣла. Ужгород : Накладом школьного оддѣла цивильноѣ управы Подк. Руси, 1923. Рочник III. Число 6. С. 120–123.
5. Концепція розвитку педагогічної освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 липня 2018 р. № 776. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>
6. Місюк М., Куташі О. Анований перелік описів фондів угорського походження Берегівського підрозділу Державного архіву Закарпатської області до 1918/1919 рр. – та за 1938–1944/1945 рр. Будапешт : Будапештський столичний архів, 2014. 353 с.
7. Нариси історії Закарпаття / авт. кол. : І. М. Гранчак, Д. Д. Данилюк, Е. А. Балагурі, В. І. Ілько, Г. В. Павленко, В. В. Пальок. Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. Том I (з найдавніших часів до 1918 року). 436 с.
8. Нариси історії Закарпаття / ред. кол. : І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп : історія. Ужгород : видавництво «Закарпаття», 1995. Том II (1918–1945). 663 с.
9. О зложено испытов учительскоѣ способности : Розпоряджене з дня 18 августа 1923, ч. 19.378. *Урядовий Вѣстник школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси* / Редакцією школьного оддѣла. Ужгород : Накладом школьного оддѣла цивильноѣ управы Подк. Руси, 1923. Рочник III. Число 6. С. 119–120.
10. О нострификациях учительских дипломов : Розпорядження школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси з дня 29. марта 1921, ч. 4416. *Урядовий Вѣстник школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси* / Редакцією школьного оддѣла. Ужгород : Накладом школьного оддѣла цивильноѣ управы, 1922. Рочник II. Число I. С. 3.
11. О школьном и о таксах за испыты на державных средних школах в Подкарпатской Руси : Розпорядження з дня 9. фебруара 1922, ч. 2642. *Урядовий Вѣстник школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси* / Редакцією школьного оддѣла. Ужгород : Накладом школьного оддѣла цивильноѣ управы, 1922. Рочник II. Число I. С. 5–7.
12. Човрій С. Ю. Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Мукачівський держ. ун-т, Вінницький держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2021. 306 с.

REFERENCES

1. Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti. Putivnyk [State Archives of the Transcarpathian region. Guidebook] / State Archives of Ukraine; head compiler : M. Markanych. Uzhhorod : Karpaty, 2018. Vol. 1 : Pre-Soviet period funds. 744 p. [in Ukrainian].
2. Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura [Transcarpathia in 1919–2009: history, politics, culture] / ed. M. Vehesh, Ch. Fedynech. Uzhhorod : Poligrafcentr «Lira», 2010. 720 p. [in Ukrainian].
3. Kalakura Ya. S., Voitsekhiivska I. N., Pavlenko S. F. et al. Istorychne dzhereloznavstvo [Historical source studies]. Kyiv : Lybid, 2002. 488 p. [in Ukrainian].
4. Ispyty dlia uchitelstva narodnykh shkol : Rozporiazhenie z dnia 23. avgusta 1923, ch. 19.792 [Exams for teachers of public schools: Decree of 23 August 1923, No. 19 792]. *Uriadovyi Vistnyk shkolnoho oddila cyvilnoi upravu Podkarpatskoi Rusi* / Redakciieiu shkolnoho oddila. Uzhhorod: Schooling Department of Civil Administration of Carpathian Ruthenia, 1923. Year III. No. 6. pp. 120–123 [in Ruthenian].
5. Kontsepsiia rozvytku pedahohichnoi osvity. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16 lypnia 2018 r. № 776 [The concept of development of pedagogical education. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 16 July 2018. No. 776]. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> [in Ukrainian].
6. Misiuk M. & Kutasi O. Anotovanyi perelik opysiv fondiv uhorskoho pokhodzhennia Berehivskoho pidrozdilu Derzhavnogo arkhivu Zakarpatskoi oblasti do 1918/1919 rr. – ta za 1938–1944/1945 rr. [Annotated list of Hungarian origin funds from the State archives of the Transcarpathian region in Berehove before 1918/1919 – and in 1938–1944/1945]. Budapest : Budapest Capital Archives, 2014. 353 p. [in Ukrainian].
7. Narisy istoriyi Zakarpattia [Essays on the history of Transcarpathia] / avt. kol. : I. M. Hbranchak, D. D. Danyliuk, E. A. Balahuri, V. I. Ilko, H. V. Pavlenko, V. V. Palok. Uzhhorod : Editorial and publishing department of Transcarpathian Regional Press Administration, 1993. Vol. I (from ancient times to 1918). 436 p. [in Ukrainian].
8. Narisy istoriyi Zakarpattia [Essays on the history of Transcarpathia] / editorial staff : I. Hbranchak, E. Balahuri, I. Hrytsak, V. Ilko, I. Pop : istoriia. Uzhhorod : Vydavnytstvo «Zakarpattia», 1995. Vol. II (1918–1945). 663 p. [in Ukrainian].
9. O zlozheniu ispytov uchytelskoi sposobnosti : Rozporiazhenie z dnia 18 avgusta 1923, ch. 19.378 [On taking exams in teaching aptitude: Decree of 18 August 1923, No. 19 378]. *Uriadovyi Vistnyk shkolnoho oddila cyvilnoi upravu Podkarpatskoi Rusi* / Redakciieiu shkolnoho oddila. Uzhhorod : Schooling Department of Civil Administration, 1923. Year III. No. 6. pp. 119–120 [in Ruthenian].

10. O nostryfikatsiiakh uchytelskykh dyplomov : Rozporiadzhennia shkolnoho oddila cyvilnoi upravu Podkarpatskoi Rusi z dnia 29. marta 1921, ch. 4416 [On nostrification of teachers' diplomas : Decree of the schooling department of the civil administration of Carpathian Ruthenia of 29 March 1921, No. 4416]. *Uriadovyi Vistnyk shkolnoho oddila cyvilnoi upravu Podkarpatskoi Rusi* / Redakciieiu shkolnoho oddela. Uzhhorod : Schooling Department of Civil Administration, 1922. Year II. No. 1. p. 3 [in Ruthenian].

11. O shkolnom i o taksakh za ispyty na derzhavnykh srednikh shkolakh v Podkarpatskoi Rusi: Rozporiadzhennia z dnia 9. februara 1922, ch. 2642 [On schooling and fees for exams at state secondary schools in Carpathian Ruthenia: Decree of 9 February 1922, No. 2642]. *Uriadovyi Vistnyk shkolnoho oddila cyvilnoi upravu Podkarpatskoi Rusi* / Redakciieiu shkolnoho oddila. Uzhhorod : Schooling Department of Civil Administration, 1922. Year II. No. 1. pp. 5–7 [in Ruthenian].

12. Chovriy S. Yu. Orhanizatsiino-pedahohichni osoblyvosti systemy pidhotovky vchyteliv u Zakarpatti (kinets XVIII – 40-i roky XX stolittia) [Organizational and pedagogical peculiarities of the teacher-training system in Transcarpathia (late XVIII – 1940s)] : dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / Mukachevo State University, Mykhailo Kotsyubynskiy Vinnytsia State Pedagogical University. Vinnytsia, 2021. 306 p. [in Ukrainian].

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>